

A NEMZETI IRODALOM FOGALMÁNAK
VÁLTOZATAI BABITS ESSZÉIBEN
– 1919-ES PÁLYAFORDULATAINAK TÜKRÉBEN

Babitsról szólván ma már nem lenne újdonság a költészet elefántcsonttornyába zárkózó művész képét a költő 1918–1919 pályaszakaszának mozgalmas történeisével cáfolni. Az őszirózsás forradalom utáni politikai aktivitása, majd a Tanácsköztársaság idején vállalt egyetemi tanársága és az írói direktóriumban betöltött pozíciója, végül a kommunizmusból való kiábrándulása és a sokat vitatott, öngazoló és önváddal küzdő, politikai szerepvállalásának kudarcát is beismerő *Magyar költő kilencszáztizenkilencben* című esszéje jelzik Babits ekkori pályafordulatait. Tanulmányomban ezt a rövid, de annál mozgalmasabb életszakaszt vizsgálva három szöveg értelmezésével azt szeretném bemutatni, hogy hogyan alakult Babits nemzeti irodalomról alkotott elképzelése ebben az időszakban. Jelen esetben, s a szövegek születésének történeti kontextusa is ezt erősíti, nem az irodalom mibenlétére, hanem nemzeti jellegének megragadására esik a hangsúly, azaz arra: mit is értett Babits az adott szóösszetételben az irodalom determinánsaként szereplő nemzet fogalma alatt. A dolgozat végén röviden kitérek arra is, hogyan olvasták Babits írásait, s hogyan látták ekkori szerepvállalásait saját kortársai.

A *Szózat*ról írt cikke, *Az igazi haza*, 1919. február 15-én jelent meg az *Új Világ*ban. Babitsnak ez az írása illusztrációként használja a Vörösmarty-verset arra, hogy a világháborús összeomlás utáni válsághelyzetet megpróbálja értelmezni, s ennek keretében fejti ki nemzet és *Emberiség* viszonyát. Babits gondolkodásmódjának egyetemessége fejeződik ki abban, ahogy a nemzet sorsát a világé alá rendeli, ezzel mintegy elfogadva a háború utáni nemzetközi helyzet alakulásának jogosságát:

Az Emberiség előbbre való, mint a nemzet! És talán jó is, hogy pusztuljanak a nemzetek, amelyek nevében halomra ölték a szent Emberiséget, kínozták és keresztre feszítették az Isten képmását.¹

A haza fogalmát azonban Babits nem a „földdel” azonosítja, melynek politikai-ideológiai konstrukciójában a háború eredőjét látja, hanem a műveltséggel, melyet nem lehet szembefordítani az *Emberiséggel*, az egyetemes művelődés keretében, véleménye szerint, az egyes nyelvek és kultúrák csak és kizárólag gazdagíthatják egymást.

Az egyetemen Babits 1919 tavaszán *Az irodalom elmélete* címen tartott előadást, melyben a művek osztályozása során külön figyelmet szentelt a „nemzeti szempont” értelmezésének is. A mai konstruktivista nacionalizmuselméletekkel összhangban Babits ekkor úgy látja, hogy a 18. század előtt nem beszélhetünk nemzeti irodalomról, ez csak a „nemzeti szellem ébredése” után lehetséges, amikor az egyes kultúrák tudatosan és politikai alapon elkülönülnek egymástól. Érdemes megjegyezni, hogy *Az európai irodalom története* első kötetének időhatára is a 18. század második fele lesz, tehát az az időszak, amikor a korábban egységes európai irodalom elkezd nemzeti irodalmakra szétesni, azaz az „európai irodalom titkos hasadása megkezdődött”.² Babits szintézisének tanúsága szerint ettől kezdve nem lehet az európai irodalom történetét egységes irodalom történeteként elbeszélni.

A nyelvi különbséget 1919 tavaszán Babits nem látja döntőnek, ellenben úgy véli, a nemzeti irodalmak elkülönülése az irodalom történetében időben viszonylag kései, s nem irodalmi szempont diktálta fejlemény, azaz külsőség, partikuláris és időben változó, mely az egyetemes és örök emberi kultúrához képest szükségszerűen másodlagos is.³ Ez a szemléletmód magában foglalja a külső szempontok szerint alakított irodalmi kánon változékonyságának az elvét is. Babits szerint ugyanis amennyiben más, nem nemzeti, de szintén politikai kritérium (például a forradalmi proletárság) formálja át az irodalmi kánont, akkor például Arany helyett más, „egy ugyanakkor élő jelentéktelen író, akinek művében esetleg ütközik a proletárköltészet csírája” kerül a kánon csúcsára. Ebben a gyorsírással lejegyzett, s csak jóval a költő halála után kiadott előadásszövegben

1 BABITS Mihály, *Az igazi haza: Cikk a Szózatról = A vádlott: Babits Mihály: Dokumentumok, 1915–1920*, szerk. TÉGLÁS János, Bp., Universitas (Babits Könyvtár, 3.), 323.

2 BABITS Mihály, *Az európai irodalom története*, Bp., Nyugat, é. n., 327.

3 BABITS Mihály, *Az irodalom elmélete* = B. M., *Esszék, tanulmányok I*, s. a. r. BELIA György, Bp., Szépirodalmi, 1978, 578.

veti fel Babits az először nemzetietlennek minősített, majd a nemzeti kultúra meghatározó részévé váló irodalmi jelenségek problematikáját is:

Az író először, első megjelenésekor, önmagát fejezi ki, sőt leggyakrabban épp ezzel feltűnésekor a „nemzetivel” szemben áll. Később a körülmények változásával odafejlődnek a dolgok, hogy éppen ebben a felkeltett ellenszenvben látják az igazi nacionalizmust, és eljön az idő, amikor ezt az írók nemzete – adoptálja.⁴

Babits egyik példája erre az adoptációs folyamatra már ekkor Ady Endre. Az „egyéni lélekállapot expressziójaként” felfogott irodalom elmélete azonban kritikusan fordul a nemzeti lélek kérdéséhez is. Babits ekkor úgy látja, a művész minél egyénibben fejezi ki saját lelki tartalmait, a befogadó annál jobban érzi rajta az általános emberit, éppen ezért az irodalom nemzeti lélekből való eredeztetése egy szűkítő formula bevezetését jelentené.

Saját nemzetkonceptiójának újrafogalmazása 1919 augusztus–szeptemberében nem mond egészen ellent a februári cikk alapgondolatának. A *Magyar költő kilencszáztizenkilencben* ezt a következő formulában foglalja össze: „Nemzet: a kultúra.” Ez ugyanis egyértelmű elhatárolását jelenti saját nemzetfelfogásának a vérségi-leszármazási (és területiális) alapon definiált nemzetfogalmaktól, s magában rejtje a társadalmi asszimiláció révén végbemenő akkulturációs folyamatok pozitív minősítését:

Testileg talán nem vagyunk rokonok: lelki közösség az. Egy nyelv, mely gondolkozásunkat hasonlóvá tette; ugyanazon mesék, melyeket hallottunk a gyerekszobában; ugyanazon történet, melyet tanultunk az iskolában; ugyanazon könyvek, melyeket olvastunk; hasonló városok, amelyekben éltünk; hasonló tájak, melyeket láttunk. És ugyanazon csapások, miket átszenvedtünk, ugyanazon áldatlan körülmények, amik közt tengődtünk! Az egész múlt, jelenig gazdagodva, úgy, amint lelkünkben fölgüyemlett.⁵

A társadalmi asszimiláció ebben az esetben nem egy konstruált nemzeti identitásmércének való maximális megfelelést és az idegen eredet teljes felszámolását írja

⁴ *Uo.*, 572.

⁵ BABITS Mihály, *Magyar költő kilencszáztizenkilencben*, Nyugat, 1919/14–15, 912.

elő, hanem – miként Schöppflin is kifejti 1908-as *A város* című esszéjében⁶ – a szó eredeti értelmében vett összeolvadást jelent, melynek révén új vagy pontosabban megújult közösségi képződmény jön létre. A nemzeti közösség tehát – Babits felfogása szerint – folyamatosan változó kulturális organizmus, s nem eleve adott normák rendszere. Másik nézőpontból tekintve ez azt is jelenti, hogy az új kulturális jelenségek recepciójában az egyes alkotóknak nem a rögzített elvárásokhoz kell igazodniuk, hanem maga a közeg változik meg az írói alkotótevékenység hatására, s válik befogadóképessé az arra érdemes újdonság iránt. A nemzeti–nemzetietlen szembeállítás is – az egyetemi előadásban elhangzottakkal összhangban – ebben az összefüggésben veszíti el értelmét:

Hugo Victor *esprit germanique* volt, Ady nemzetietlen; az irodalom nemzetietlen, mikor megszületik, mint a Kazinczy mozgalma. *De nemzeti lesz később!* – mint a ma idegen és vendég gondolat holnap emlék és lelkünknek része lesz – s talán az egész lelkünk ilyenből szövődik.⁷

A *Magyar költő kilencszáztizenkilencben* című esszében viszont Babits újra visszatér a nemzeti lélek fogalmához, mely 1913-ban írt, de 1917-ben megjelent *Magyar irodalom* című írásának egyik kulcsfogalma. A háború előtt még a *Játékfilozófia* differenciálódáselméletét is felhasználva az irodalom nemzeti jellegét a következőképpen értékeli:

Minden művészet annál értékesebb, mennél nemzetibb, mennél jobban differenciálódott minden irányban, a *nemzeti* irányában is. S az irodalom, a nyelv művészete, annál értékesebb, mennél nemzetibb a nyelve, mennél *idiomatikusabb*, a görög szó etimológiai jelentése szerint.⁸

Az irodalom ekkor, 1913-ban még a nyelvi és kulturális közösségként értett nemzet lelki kifejeződése, s nem az „egyéni lélekállapot expressziója”, mint az egyetemi előadásban. A nemzeti irodalom különbözősége révén sajátos árnyalatot képvisel az európai irodalom sokszínűségében, ahogy a *Szózat*ról írott cikkében is megfogalmazza majd: az egyetemes kultúrát gazdagítja, vagy – zenei metaforával élve –:

6 SCHÖPFLIN Aladár, *A város*, Nyugat 1908/7, 353–361.

7 BABITS Mihály, *Magyar költő...*, i. m., 913. [Kiemelés az eredetiben.]

8 BABITS Mihály, *Magyar irodalom* = BABITS, *Esszék, tanulmányok*, i. m., 362.

a „nagy koncerthez egy új hangot” ad.⁹ Az irodalom nemzeti jellegének és az egyes művek világirodalmi értékének kettőségét pedig az alábbi formulával oldja fel:

Míg tehát egy irodalomnak, *mint egésznek*, értéke annál nagyobb a világirodalomban, mennél inkább új hangot visz bele, s mennél több új kifejezőeszkővel gazdagítja, azaz mennél kifejezettebben külön nemzeti karakterrel bír: addig, megfordítva, valamely *egyes* műnek világirodalmi értéke annál nagyobb, mennél általánosabban emberi vagy európai érdekekkel bír, s mennél európaibb eszközöket használ a kifejezésre.¹⁰

Babits 1913-ban tehát elsősorban nem azzal kínál alternatívát a magyar mint nemzeti irodalom mibenlétének megértéséhez Beöthy volgai lovasának az eredetmondát megalapozó nemzetkarakterológiai fejtegetéseihez képest, hogy dolgozatának második felében Ruskin nyomán a magyar irodalmat (területi elven) regionális típusokra bontja, s ezzel mintegy decentralizálja a nemzetet mint abszolút értékközpontot, s az egység helyett annak többszínűségét fogalmazza meg, hanem azzal, hogy a magyar irodalmat a kezdetektől az európai irodalom (ami az ő fogalmi rendszerében azonos volt a világirodalommal) szerves és kiszakíthatatlan részének tekinti, a nemzeti szempont egyoldalú hangsúlyozásában, s különösen is az európaival való szembehelyezésében egyszerűen kulturálatlanságot feltételez. 1919-ben Babits a bergsoni „durée” időkonceptiójával alátámasztott múltnak azt az örökségét, mely a nemzeti kultúra ápolásához szükséges, a köznemesség hagyományával azonosította,¹¹ s olyan európai és magyar műveltséganyagot értett rajta, melyet sem a korabeli avantgárdban, sem a háborús hazafias propagandában, sem a népköltészetben, sem – később – a paraszti kultúrát idealizáló népiesség képviselőinek többségében nem látott. Szegedy-Maszák Mihály szerint „[Babitsot] a húszas években a Kommün és a békeszerződés[,] illetve az avant-garde is védekezésre kényszerítette, s már arra a következtetésre jutott, hogy »Gyulaiék szigorúsága a sovinizmus túlkapásai iránt« mintegy saját tevékenységének előzménye volt. Az efféle értékörzés ellenhatásaként jelentkezett saját tevékenységében a tízes évek nemzetköziségéhez képest.”¹²

9 Uo., 378.

10 Uo., 381–382.

11 Vö. SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *Babits nemzetfelfogása = Költők és koruk: Babits Mihály és József Attila*, szerk. N. HORVÁTH Béla, Szekszárd, PTE Illyés Gyula Főiskolai Kar, 2009, 29.

12 Uo., 32.

Babits sokat vitatott írásának első része az irodalmi társaságok tagrevíziós törekvésére reagál, melynek keretében meg kívánták vizsgálni az egyes írók politikai szerepvállalását a forradalmak idején. Babits az írói szabadságra hivatkozva vitatja (tegyük hozzá: hasztalanul) a Kisfaludy és a Petőfi Társaság ehhez való jogát. Ennek keretében fejti ki, hogy mit is ért a nemzet fogalmán, s az írás második felében vall saját konzervativizmusáról is. Ugyanekkor Szabó Dezső leleplezéssel fenyegette meg Babitsot, mivel a költő nem volt hajlandó belépni a „faji” alapon szerveződő Magyar Írók Szövetségébe, s a jobboldali radikális sajtó részéről is támadások érték Babitsot. Lendvai István az *Új Nemzedék*ben még március elején a *Szózat*ról írott cikk miatt igen élesen kritizálta Babits érzéketlenségét a háborús összeomlás utáni nemzeti tragédia iránt,¹³ figyelmen kívül hagyva a költő gondolkodásmódjának ebben az írásban is megmutatkozó főmotívumait: az erőszakmentesség elvét, a kulturális nemzetkonceptiót, s az ekképpen értett kultúrnemzetek alkotta, szubsztanciálisan a nemzetnél magasabb rendű, mert egyetemes emberiség kulturális sokféleségének igenlését. Decemberben ugyancsak Lendvai reagált a *Nyugat* újraindulására és Babits lapszámnyitó írására.¹⁴ A *Magyar költő kilencszáztizenkilencben* című esszében Lendvai olvasata szerint a költő „húsz oldalon át mossa magáról a vörös festéket”.¹⁵ Babits vallomását hiteltelennek érzi, a *Nyugattal* kapcsolatban pedig az ismert antiszemita sztereotípiákat ismétli, szemére vetve a költőnek, hogy a keresztény magyarok helyett Ignotus, Déry Tibor, Osvát Ernő, Sisa Miklós, Kornfeld báró és Hatvany Lajos társaságát választotta, s ezért, illetve korábbi politikai szerepvállalásáért számonkéréssel fenyegeti meg Babitsot.

Nemcsak a radikális jobboldal, illetve az irodalmi társaságok részéről érték támadások a költőt, hanem az ekkor már emigrációba kényszerült baloldarról is. Valamennyi kritika közül a legélesebb Hatvany Lajosnak a bécsi *Jövő*ben publikált cikksorozata volt, mely a magyar értelmiség katasztrófáját Babits példáján mutatja be. A költő politikai nézeteinek változását Hatvany a következő képlettel írja le:

Babits, aki pacifista, de jó magyar 1918 októberében, – jó nemzetközi, de még nem jó kommunista 191[9] januárjában, már nem jó magyar, de jó

13 LENDVAI István, *Haza és emberiség: Nyílt levél Babits Mihályhoz = A vádlott: Babits Mihály*, I. jegyzetben i. m., 325–336.

14 LENDVAI István, „Magyar költő kilencszáztizenkilencben”: *Széljegyzetek Babits Mihály önvédelméről = A vádlott: Babits Mihály*, i. m., 416–420.

15 *Uo.*, 417.

bolshevik 1919 áprilisában és ellenforradalmár, sovinszta, jó antiszemita
1919 augusztusában.¹⁶

Szózatról írott cikkére utalva Hatvany úgy látja, hogy Babits egy üres nemzetfogalmat próbál megtölteni tartalommal a Tanácsköztársaság bukása után született esszéjében, s ez – Hatvany szerint – következetlenné és hiteltelenné teszi őt.

Babits esszéje, a *Magyar költő kilencszáztizenkilencben* tehát mindkét oldalról hiteltelennek tűnt, de amíg a radikális jobboldalon a költő nemzeti érzéséről és konzervatív világnézetéről tett vallomását nem látták kellően őszintének, addig Hatvany és a baloldal részéről az új, keresztény-konzervatív kurzusnak tett behódoló gesztusként értékeli az írást.

Kosztolánczy Tibor és Nemeskéri Erika nemrég publikált tanulmányukban feltárják a *Magyar költő kilencszáztizenkilencben* című esszé interpretációs hagyományában megfigyelhető, a különböző szövegváltozatok összevetésére alapozódó „értelemgondozói” munkát.¹⁷ Babits 1919-es írása nemcsak lehetőséget ad az eltérő értelmezői érdekek érvényesítésére, de esetenként rá is szorul a jóindulat hermeneutikájára. Babits sem kerüli meg ugyanis azt, hogy választ adjon arra: kik a felelősek a háborús összeomlásért és a forradalmakért. Válasza nem sokban különbözik Szekfű Gyula – akit esszéjében még mint sorstársát aposztrofál – *Három nemzedék* című írásában kifejtettektől. Babits egyrészt a háborús nacionalizmust, másrészt a Tanácsköztársaság zsidó vezetőit jelöli meg, harmadsorban pedig „a forradalmárok irodalmát, akik »futuristák« voltak: megtagadták a hagyományt, s újra akarták kezdeni a kultúrát!”¹⁸ 1919 őszén az egy évvel korábban a polgári forradalomért lelkesedő költő már ismét a szerves fejlődés elvét vallja nemcsak az irodalom, de a nemzet életében is. Olyan éles váltások, melyeket író társa neki tulajdonít, mégsem következtek be Babits gondolkodásmódjában, de – miként ezt a nemzeti irodalomról alkotott koncepciójának alakulása mutatja – valamifajta visszarendeződés (például a nemzeti lélek fogalmának újraértelmezésével) mégis megfigyelhető nála.

16 HATVANY Lajos, *A magyar értelmiség katasztrófája: Irodalom és forradalom*, Jövő, 1922. nov. 23., 6.

17 KOSZTOLÁNCZY Tibor, NEMESKÉRI Erika, „Sokszavú herold”: *Magyar költő kilencszáztizenkilencben*, Irodalomtörténet, 2016/2, 138–161.

18 BABITS Mihály, *Magyar költő...*, i. m., 926.